

**ОБРАЗ УЧИТЕЛЯ НА ТЛІ ВОЄННОЇ ДІЙНОСТІ В КІНОПОВІСТІ
«ПОВІСТЬ ПОЛУМ'ЯНИХ ЛІТ» ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА ТА ПОВІСТІ
«ТАНОК СМЕРТІ» ІВАНА САДОВОГО**

**IMAGE OF THE TEACHER ON THE BACKGROUND OF MILITARY REALITY
IN THE CINEMA STORY “THE TALE OF THE FIERCE YEARS” BY OLEKSANDR
DOVZHENKO AND NOVELETTE “THE DANCE OF DEATH” BY IVAN SADOVY**

Клейменова Т.В.,

orcid.org/0000-0003-2095-8067

кандидат філологічних наук,

*старший викладач кафедри української мови, літератури та методики навчання
Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*

У статті визначено своєрідність інтерпретації образу українського вчителя на тлі сповненої трагізму воєнної дійсності в кіноповісті «Повість полум'яних літ» видатного сценариста, кінорежисера і письменника О. Довженка та повісті «Танок смерті» маловідомого літератора Івана Садового (Івана Федорака). Основна увага зосереджена на особливостях характеротворення та ідейному навантаженні персонажів-педагогів у названих творах. Образи вчителів у кіноповісті О. Довженка та повісті І. Садового розкриваються в авторській характеристиці, діях, вчинках, мовленні. З'ясовано, що письменники приділили особливу увагу внутрішньому світу та вчинкам інтелігентів-патріотів у небезпечних для життя воєнних умовах. На творення персонажів-учителів (Василь Маркович, Уляна («Повість полум'яних літ» О. Довженка), Ворон («Танок смерті» Івана Садового)), вірогідно, вплинув педагогічний фах авторів. О. Довженко в образах директора сільської школи Рясного та його доньки Уляни втілює свій ідеал педагога за війни: активна, відповідальна, авторитетна особистість, стійка в патріотичних переконаннях, чікими діями керує любов до рідної землі, історична пам'ять. Зроблено акцент на автобіографічних елементах як у відображених подіях, так і в характері головного персонажа повісті «Танок смерті» І. Садового. Доведено, що змальовані О. Довженком фрагменти життя педагога на тлі воєнної дійсності типологічно зіставні з відповідними епізодами з твору Івана Садового. Визначено спільне в характерах персонажів-учителів двох письменників: самовідданість у педагогічній праці, незламна вдача, патріотизм, висока моральність. Діями, вчинками, висловленими життєвими принципами, роздумами персонажів О. Довженко та І. Садовий визначили вагому роль педагога в громадському житті, ствердили необхідність його активної громадянської позиції, посилення вимог до особистісних якостей учителя як оборонця й наставника свого народу в складний воєнний час.

Ключові слова: образ педагога, війна, патріотизм, історична пам'ять, антивоєнний пафос, внутрішній світ учителя, моральні якості.

The article identifies the peculiarities of interpreting the image of a Ukrainian teacher against the background of the complete tragedy of military reality in the cinema story “The Tale of Fierce Years” by the outstanding scriptwriter, film director and writer O. Dovzhenko, and the novelette “The Dance of Death” by the little-known writer Ivan Sadovy (Ivan Fedorak). The main attention is focused on the peculiarities of characterizing and ideological load of the characters-educators in the named works. The images of teachers in the cinema story of O. Dovzhenko and the novelette of Ivan Sadovy are disclosed in the author's description, in actions, deeds, speech. It was discovered that the writers paid special attention to the inner world and the actions of patriotic intellectuals in life-threatening military conditions. Creating characters of teachers (Vasyl' Markovych, Ulyana (“The Tale of Fierce Years” by O. Dovzhenko), Voron (“The Dance of Death” by Ivan Sadovy)) probably was influenced by the pedagogical profession of the authors. O. Dovzhenko, in the image of the director of the village school Ryasny and his daughter Ulyana, embodied his ideal of a teacher at war time: an active, responsible, authoritative personality, steady in his/her patriotic beliefs, whose actions are guided by love for the native land, historical memory. The emphasis is on the autobiographical elements both in the displayed events and in the features of the main character of the novelette “The Dance of Death” by Ivan Sadovy. It was proved that the descriptions of the teacher's life on the background of military reality are depicted by O. Dovzhenko typologically comparable with the corresponding episodes from the work of Ivan Sadovy. It was determined that in the features of the characters of the teachers of two writers there is a common characteristics: selflessness in pedagogical work, invincible temper, patriotism, high morality. O. Dovzhenko and Ivan Sadovy determined the role of the teacher in public life, confirmed the necessity of his/her active civic stance, and strengthened the requirements for the personal qualities of the teacher as a defender and mentor of his/her people in a difficult time of war, by actions, deeds, expressed life-principles, thoughts of characters.

Key words: image of teacher, war, patriotism, historical memory, anti-war pathos, teacher's inner world, moral qualities.

Постановка проблеми. Відображення долі людини під час війни, розкриття антагоністичної теми війни і миру – мотиви, які стали ключовими у світовій літературі першої половини ХХ ст. у творах А. Барбюса, В. Бикова,

Г. Бюлля, Б. Васильєва, К. Воробйова, Я. Гашека, Е. Гемінгвея, В. Гроссмана, В. Некрасова, Р. Олдінгтона, Е.-М. Ремарка, Р. Ролана та ін.

Події Першої світової війни, антимілітаристичний дискурс по-своєму представлені

у творчості багатьох українських письменників: С. Васильченка, К. Гриневичевої, О. Кобилянської, М. Колцуняк, Б. Лепкого, О. Маковея, Д. Макогона, І. Садового, В. Стефаніка, О. Турянського, М. Черемшини тощо. Трагедія Другої світової війни розкрита у прозі І. Багряного, О. Гончара, А. Дімарова, О. Довженка, В. Сосюри, Григорія та Григора Тютюнників та ін., які переосмислили воєнну тематику, порушили проблему «людина й батьківщина», акцентували на моральних основах поведінки особистості в екстремальних умовах. Твори про війну, яскраві образи виникали в кожного з митців під впливом різних факторів, на основі власних спостережень і життєвих вражень, виконані у власній художній манері.

Серед відтворених письменниками образів-персонажів у художньому доробку воєнної тематики не випадково звертаємо увагу на образ учителя як виразника суспільних настроїв, моральних вартостей і духовності народу. Педагоги як носії загальнолюдських цінностей, глибоких і різноманітних знань, високої культури завжди були виконавцями соціально зумовленого завдання – підготовки молодого покоління до активної участі в житті суспільства. Вони відігравали важливу роль у національно-культурному поступі, політичних змаганнях народу за незалежність, його боротьбі із загарбниками.

З-поміж величезного різножанрового антивоєнного художнього доробку вирізняються гострою осмислення подій війни і явищ, породжених нею, українською національною проблематикою та своєрідним відображенням образу вчителя на тлі воєнної дійсності твори тих письменників, які самі мали педагогічну освіту, працювали за фахом, а отже, глибоко пройнялися долею і питанням призначення педагога в період воєнного лихоліття. Зокрема, ствердження необхідності активної громадянської позиції та діяльності інтелігента-педагога у складній воєнній ситуації притаманне кіноповісті видатного митця Олександра Довженка «Повість полум'яних літ» і повісті «Танок смерті» менш знаного письменника Івана Садового (І. Федорака).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість О. Довженка (1894–1956) була й залишається об'єктом досліджень багатьох учених, що засвідчують численні наукові розвідки радянських часів таких авторів, як Ю. Барабаш, С. Плачинда, М. Коваленко, М. Куценко, І. Кошелівець, С. Коба, Є. Сверстюк, О. Поляруш, С. Пультер та ін., значна кількість публікацій останніх десятиліть (Г. Баран, Л. Вдовенко, А. Гуляк, В. Доній, Н. Іванова, І. Каменська, В. Кузьменко,

Р. Корогодський, Ю. Маріненко, С. Максимчук-Макаренко, Н. Медвідь, А. Новиков, І. Рудкевич, Р. Семків, Н. Троша та ін.). Поетику кіноповістей О. Довженка воєнного періоду досліджували В. Гребньова, А. Градовський, А. Желновач, В. Хархун, З. Шевченко, О. Щур та ін. Зокрема, З. Шевченко [9] визначила проблемно-тематичні доміанти воєнного доробку митця, В. Гребньова [2] розкрила художні особливості кіноповістей про війну, специфіку осмислення автором проблеми історичної пам'яті, охарактеризувала систему образів «Повість полум'яних літ».

Творчість малознаного нині письменника І. Садового (1890–1954) отримала свого часу схвальні відгуки Є.-Ю. Пеленського, І. Огієнка, М. Лімницького, Л. Ясінчука, які визначили її художню цінність, окремі риси індивідуального стилю митця. У незалежній Україні розкриттю тематики та виховного потенціалу творів І. Садового присвятили розвідки Т. Виноградник, Я. Гоян, І. Дідух. Проблематику та поетику прози письменника розглянула в дисертаційному дослідженні авторка цієї статті [5].

Однак особливості відтворення образів педагогів на тлі воєнної дійсності у творчості названих митців не були належним чином представлені в наукових розвідках, не проводилося зіставлення характерів учителів у художньому доробку О. Довженка та І. Садового, що підтверджує актуальність обраної для дослідження теми.

Постановка завдання. У статті ставимо перед собою мету визначити специфіку характеротворення, ідейне навантаження образів педагогів у кіноповісті «Повість полум'яних літ» О. Довженка та повісті «Танок смерті» І. Садового, спільне в характерах та життєвій позиції персонажів-учителів творів двох митців.

Виклад основного матеріалу. Серед творів воєнної тематики художній доробок О. Довженка визначається глибиною осмислення долі рідного народу за війни, постановкою гостроактуальних проблем, зображенням незламності українців у боротьбі з ворогом і показом драматизму цієї боротьби, адже гинули кращі представники нації. На думку З. Шевченко, «увесь воєнний доробок письменника – це одна книга про народ, про Батьківщину, про любов до своєї землі, про її трагедію» [9, с. 18].

Подіям Другої світової війни митець присвятив низку оповідань («Незабутнє», «На колючому дроті», «Воля до життя», «Ніч перед боєм», «Мати» та ін.), кіноповість «Україна в огні» (1943), яку Сталін заборонив друкувати й ставити за нею фільм, та «Повість полум'яних літ»

(1944), де автор оминув «гострі кути» попереднього твору. Однак, незважаючи на пафос радянського патріотизму в цій кіноповісті, її за життя О. Довженка не було надруковано.

У «Повісті полум'яних літ», як справедливо зауважив А. Гуляк, «головним героєм війни постав не вождь, як того вимагала офіційна ідеологія, а народ» [3, с. 22]. Автор порушив проблеми незнищенності рідного народу, його національної свідомості, здатності зберегти морально-етичні норми та принципи життя навіть у жорстких воєнних умовах, піднятися над злом, нікчемністю і навіть смертю.

В. Гребньова слушно зазначила: «Війна стала у кіноповісті фоном, на якому по-рентгенівськи точно висвічувалися людські душі. <...> В одних вони виявилися незмірно глибокими і чистими. <...> В інших війна оголила дрібні та мілкі душі» [2, с. 140]. Серед духовно багатих персонажів «Повісті полум'яних літ» вирізняються образи педагогів – директора сільської школи Василя Марковича Рясного і його доньки, молодшої вчительки історії Уляни Рясної.

Як відомо з біографії О. Довженка, він здобув учительський фах у Глухівському учительському інституті (1911–1914). Із 1914 р. учителював у Житомирі (Кутузовське вище початкове училище, Житомирське змішане початкове училище). «За браком учителів він викладав своїм вихованцям, які були майже його ровесниками, цілу низку різноманітних дисциплін – історію, географію, природознавство, фізику і гімнастику» [7, с. 10]. Деякий час працював на вчительській роботі в Києві. У 30-х рр. О. Довженко проявив свій педагогічний талант на посаді викладача Київського кіноінституту, а у 1947–1949 рр. викладав в єдиному на той час мистецькому кіноінституті СРСР – ВДІКу.

Відповідно, образи педагогів у своїй творчості митець оминати не міг, а проблематика його оповідань і кіноповістей має глибоке філософсько-педагогічне підґрунтя. «Ідеал учителя, за О. Довженком, – це «народний» учитель, який є зразком і предметом наслідування для дитини, достойний, авторитетний, пошанований батьками» [1, с. 10]. Такими педагогами і є персонажі твору «Повість полум'яних літ» – представники сільської інтелігентної родини Рясних.

О. Довженко простежує дії, вчинки, внутрішній світ людини у змінених через війну обставинах, інтерпретує образ учителя як народного оборонця. З авторської розповіді дізнаємося, що директор школи Василь Маркович Рясний був із вчительської родини, «вчителями були його

батько, й дід, і діти його теж були вчителями» [4, с. 408]. Досвідченого педагога, який і дітям своїм (двом синам і доньці) прищепив любов до вчительської праці, «поважала вся округа», отже, за війни він «залишився майже єдиним авторитетом на селі» [4, с. 408]. Гідною дочкою свого батька була смілива й відверта Уляна.

Відповідно до особливостей жанру кіноповісті, О. Довженко добирає яскраві епізоди, в яких розкривається моральне обличчя персонажів. Одним із таких епізодів є картина в сільській школі, до якої під час уроків увійшли фашисти. О. Довженко особливо цікавить внутрішній світ учителя в екстремальній ситуації воєнного часу, в якій випробовується на міцність життєва позиція інтелігента-патріота. Почуття, емоції педагога Рясного і його доньки Уляни передано в психологічному авторському зображенні яскравими деталями, порівняннями, які слугують для увиразнення і характеристики образів національно свідомих самовідданих педагогів. Зокрема, коли фашисти ввійшли до сьомого класу, в якому Уляна проводила урок історії, Рясний «відчув, що зараз станеться те страшне, неминуче, чого вже не можна ні відвернути, ні виправити», усвідомивши, що на нього чекає страта, «ні страху, ні жалю не було в його душі», «на поміч йому прийшов гнів». Уляні ж спочатку «було страшно, як буває страшно в першому бою молодому недосвідченому воїну», але поступово «голос міцнів. В ньому пролунав відвертий уже заклик» [4, с. 410]. Переборовши страх перед ворогом і усвідомлюючи, що кожне слово може вирішити її долю, молода вчителька в присутності гестапівців охарактеризувала дітям образ князя Київської Русі Святослава як зразок справедливості й добротності, благородності й відвертості, патріотизму та мужності в битвах і таким чином пробудила в них історичну пам'ять, закликала вихованців не коритися окупантам: «Ніяка промова не могла дужче зворушити юні натури учнів, викликати більшу схвильованість, ніж ці прості слова. В устах молодшої вчительки голос народу пролунав невмирущим тисячорічним дзвоном, немовби звідкілясь здалеку засурмили над Дніпром прадідівські сурми, заіржали коні на степових пагорбах, потягло потом і кров'ю древніх січ <...> Все було зрозуміло до кінця. Все кликало на подвиги» [4, с. 410].

Як зазначив О. Довженко в «Щоденнику» стосовно задуму «Повісті полум'яних літ», у ній «треба вкласти в уста персонажів все краще і високе, що сприяло б художній висоті і високій життєвій поетичній правді твору» [4, с. 52].

Це стосується, зокрема, мовлення персонажів-педагогів, яке яскраво увиразнює їх образи. Українські вчителі у словесних суперечках із фашистами та їх прибічниками проявили громадянськість, національну честь і гідність, готовність захищати рідний народ, віру у відродження вільного життя, небажання іти на компроміс із ворогом, презирство до нього, твердість власних переконань. Так, Уляна на «благородну» обіцянку комісара Шредера пробачити їй лекцію з української історії відповіла, що не потребує його прощення. Василь Маркович, ставши на захист учителів і учнів старших класів, яких Шредер наказав відправити до Німеччини на примусові роботи, кинув в обличчя ворогу відверті слова: «Ти не можеш образити мене. Я надто зневажаю тебе» [4, с. 414]. На вихваляння ворога завоюванням України інтелігент упевнено відповів: «Я вільний. Я і мій народ» [4, с. 413], у чому вбачаємо свідому громадянську позицію самого автора.

Образи національно свідомих патріотично налаштованих мужніх педагогів розкриваються і в діях. Так, Василь Маркович, виказуючи зневагу до ворога, із презирством плює Шредеру в обличчя, а його дочка Уляна, проявивши нежіночу мужність, застрелює кількох офіцерів і солдатів гестапо.

Війна змусила народ консолідуватися, проявити найкращі риси національного характеру. У творі О. Довженка саме педагоги об'єднали учнів у переконанні боротися з окупантами. Вплив їхніх патріотичних настанов на душі й серця вихованців був незаперечним. І хоча Василь Маркович загинув у нерівній сутичці з ворогом разом з учнями сьомого класу, «безстрашними потомками, якими споконвіку славилася наша земля» [4, с. 414], перемога була не на боці фашистів. Моральна перевага – за українцями, які залишилися вільними до останку.

«Народ незнищений, коли має міцне духовне коріння, моральність та духовність – запорука його безсмертя» [2, с. 140], – такою, на думку В. Гребньової, є одна з центральних ідей кіноповісті. Погоджуючись із цим твердженням, додамо, що саме вчителю належить вагома роль у вихованні почуття патріотизму, відповідальності, людської гідності, людяності та інших духовно-моральних якостей. Можливо, тому героїня О. Довженка Уляна виживає в коловерті війни, і, подолавши безліч фронтів злигоднів і небезпек, повертається до рідного села на вчительську посаду, щоб навчати молоде покоління добра й любові, виховувати справжніх патріотів України.

Образ Уляни Рясної на тлі воєнної дійсності автор розкрив у кількох епізодах, життєвих ситуаціях, упродовж яких бачимо духовну еволюцію героїні: від учорашньої випускниці педагогічного інституту, чия горда молодість «не могла потаїти своїх почуттів» [4, с. 408] презирства й ненависті до ворога, допомогла перемогти в нерівній сутичці з гестапівцями, до легендарної медичної сестри військової частини, яка «рятувала наших солдатів від смерті», «перев'язувала їх рани, давала їм свою кров» [4, с. 471–472] і яку із захопленням та вдячністю «згадували поранені у багатьох похідних госпіталах по всьому щонайважчому шляху війни» [4, с. 439]. Однак за вольовою і сильною натурою Уляни крилося ніжне жіноче ество, що потребувало на нелегкому життєвому шляху підтримки чоловіка, який поділяв би її принципи. Невипадково гідним чоловіком молоді вчительки став Іван Орлюк, мужній і сміливий у бою та турботливий і ніжний у родинному житті, готовий захищати дружину від «смороду жорстокостей і злочинів» [4, с. 479]. Створення цієї родини як соціальної ланки суспільства уособлює у творі непереможність народу у війні, його шлях до відродження і мирного життя.

Користуючись засобом контрастного зіставлення, О. Довженко виводить у кіноповісті й інший образ учителя, людини з «милкою душею», лицеміра, пристосуванця та боягуза Гордія Степановича Мандрики, який «боявся власної тіні» [4, с. 414]. Він єдиний залишився на своїй посаді у школі в той час, як інших учителів було відправлено до Німеччини. Обвинувачення таким інтелігентам, які в грізні часи не стали оборонцями рідного народу, не здійснювали національно-патріотичне виховання молоді, не навчали стійкості учнів і батьків, О. Довженко вкладає в уста Уляни: «Це був час героїв і мучеників нашого народу. Шкода мені, що ви не стали ні тим, ні другим. Все життя ви проходили навшпиньки» [4, с. 471].

Як бачимо, автор в образах директора сільської школи Рясного та його доньки Уляни втілює свій ідеал педагога за війни: активна, відповідальна, авторитетна особистість, стійка в патріотичних переконаннях, чийми діями керують любов до рідної землі, історична пам'ять. Такий педагог не втратить своєї високої моральності в жорстких воєнних умовах, навіть під загрозою смерті здатен донести до учнів національні, особистісні, морально-духовні цінності, вселити їм віру в перемогу й вільне майбутнє.

Змальовані О. Довженком у кіноповісті «Повість полум'яних літ» фрагменти життя педа-

гога на тлі воєнної дійсності типологічно зіставні з відповідними епізодами з повісті «Танок смерті» (1937) І. Садового (справжнє ім'я – І. Федорак), педагога та письменника, уродженця с. Іллінци Снятинського району Івано-Франківської області. Він видавав свої твори у 20–30-х рр. ХХ ст. у складних умовах встановлення польсько-шляхетської влади в Галичині. У прозі письменника, який багато років присвятив педагогічній праці, відображено життя народних учителів Галичини передвоєнного часу й періоду Першої світової війни.

Повість «Танок смерті» побачила світ у видавництві «Українська бібліотека» у Львові 1937 р., а була передрукована 2003 р. у збірці з іншими творами в київських видавництвах «Веселка» та імені Олени Теліги [8]. У ній автор виклав свої роздуми про життя покутського села під час Першої світової війни, власний досвід педагогічної і громадської праці у воєнних умовах.

Ідейно-емоційною та естетичною домінантою цього твору, як і кіноповісті О. Довженка, є антивоєнний і гуманістичний пафос. Педагог, який самовіддано працював із народом і задля народу в ім'я піднесення його національно-культурного рівня, І. Садовий одним із перших в українському письменстві вивів образ учителя на тлі сповненої трагізму воєнної дійсності. Головний герой повісті «Танок смерті» – сільський педагог Ворон, який, як і персонаж О. Довженка Василь Маркович Рясний, є чи не єдиною опорою селян за війни і своїми діями (захист односельців від переслідувань вояками, моральна підтримка, шкільне навчання) допомагає людям витримати лихоліття.

Як було справедливо зазначено адміністрацією львівського видавництва «Українська бібліотека», «такого героя повісті – народного вчителя, – який у тяжких історичних хвилинах, із нараженням власного життя, вмів боротися і працювати для нації, міг вивести тільки народний учитель, що є автором цієї повісті» [6, арк. 9].

Зовнішня сюжетна площина твору висвітлює умови життя і діяльність педагога Ворона у воєнний час, внутрішня – визначається психологічним сприйняттям дійсності головним героєм. Це зумовило поєднання конкретно-розповідних епізодів із психологічними, що особливо увиразнюють образ учителя Ворона, свідка страшних наслідків Першої світової війни для галицького села, яке опинилось на лінії фронту між австро-угорським і російським військами. І. Садовий крізь призму сприймання свого героя відтворив жорстокі епізоди розправи цісарської воячини над мирними жителями, яких звинувачували в шпигунстві, симпатіях до «москаля».

Серед провідних засобів характеротворення протагоніста повісті «Танок смерті» – авторська характеристика, показ героя у вчинках, його мовлення, у тому числі й внутрішні монологи тощо.

У творі простежуються автобіографічні елементи у відображених подіях і характері головного персонажа. Ворон, як і сам автор, через короткозорість не мав змоги піти на фронт, але продовжив педагогічну діяльність, не замислюючись над тим, що його праця не буде оплачуватись. Подібною є позиція героя кіноповісті О. Довженка Рясного, який під час Другої світової війни радо пішов би в партизани, «коли б не його немолоді вже літа» [4, с. 408]. Педагогічна праця для обох персонажів – святий обов'язок.

У «Танку смерті», порівняно з «Повістю полум'яних літ» О. Довженка, детальніше описано побут учителя, його умови життя за війни, гідні поваги вчинки. Невибagliaвий у побуті, Ворон найперше дбав не про себе, а про родину товариша-педагога з сусіднього села, яка опинилась на межі крайнього зубожіння. Епізоди відвідин учителем сім'ї Ластовецького, який перебував на фронті, розкрили його людяність, уміння відчувати чужі страждання й допомогти іншим у скрутні, а також ніжність і любов до дітей.

Найбільше педагог опікується долею українських дітей, на душах яких «війна лишає свої глибокі карби» [8, с. 541]. Головне для нього – гідно виховати підрастаюче покоління: «Кожний учитель, що взяв на себе діточу долю, повинен за неї відповісти. Нам, українцям, лежить на серці добро нашої дітвори, бо ж ми під ярмом» [8, с. 546]. Бажання забрати в місті обіцяні книжки для своїх учнів змушує Ворона ризикувати життям, адже в педагогічній діяльності він дотримується кредо: «Якщо учитель хоче мати до себе довір'я, то мусить бути точний і правдомовний» [8, с. 446].

Відтворивши погляди й діяльність педагога на тлі сповненої трагізму воєнної дійсності, І. Садовий наголосив, що в умовах небезпеки для життя людей і майбутнього нації обов'язки інтелігента та вимоги до його особистості збільшувалися. До вчителя зверталися за допомогою пограбовані солдатами селяни, в нього шукали захисту дівчата, які боялися наруги. Діти, побачивши в школі озброєних вояків, до свого педагога «тиснулися, наче перелякані вівці, що зачують десь вовка» [8, с. 553]. Вірний громадянському й учительському обов'язку, учитель відмовився залишити село разом із відступаючою російською армією. Бажання звільнити Україну керувало його рішенням вступити до лав Січових Стрільців.

Уважне прочитання кіноповісті «Повість полум'яних літ» О. Довженка та повісті «Танок смерті» І. Садового засвідчує близькість ідейного значення образів педагогів у цих творах. Їх поєднує самовідданість у педагогічній праці, патріотизм і моральна стійкість у жорстких умовах війни.

Висновки. У кіноповісті «Повість полум'яних літ» О. Довженка і «Танок смерті» І. Садового автори подали власне бачення особистості вчителя за війни як оборонця і наставника свого народу. Діями, вчинками, висловленими життєвими принципами, роздумами персонажів обидва митці, незважаючи на те, що осмислили події різних часів і війн, визначили вагому роль педагога в громадському житті в умовах смертельної загрози, ствердили необхідність його активної громадянської позиції, посилення вимог до особистісних якостей у складний воєнний час. Виконання педагогом свого національного призначення письменники вбачають як у його духовній взаємодії

з рідним народом (співпереживанні, підтримці), так і в намаганні власними силами сприяти збереженню нації, протистояти ворогу. Зображені на тлі воєнної дійсності вчителі Василь Маркович, Уляна («Повість полум'яних літ» О. Довженка) та Ворон («Танок смерті» Івана Садового) випробовуються на життєву міць і відповідність якостям інтелігента-патріота, постають людьми незламної вдачі, які навіть перед загрозою смерті зберігають національну свідомість і не втрачають духовності. Кращими моральними якостями персонажі-педагоги О. Довженка та І. Садового підносять людяність і гуманізм над силою зброї, формують у читача протест проти аморальності, свавілля, зневаги до людської особистості, проявів насилля та жорстокості.

Перспективи подальших досліджень в обраному напрямі вбачаємо в системному дослідженні образу педагога в художній творчості українських письменників першої половини ХХ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вовкочин Л.Ю. Проблема формування громадянськості молоді у мистецько-літературній спадщині О.П. Довженка : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2009. 20 с.
2. Гребньова В. «Народ, який не знає своєї історії, є народ сліпців» (Творчість Олександра Довженка періоду II світової війни: пошук вічних істин). *Дзвін*. 1996. № 7. С. 135–141.
3. Гуляк А. Олександр Довженко. *Довженко О. Вибрані твори*. Київ : Сакцент Плюс, 2004. С. 5–26.
4. Довженко О. Вибрані твори / Передм. А. Гуляка. Київ : Сакцент Плюс, 2004. 512 с.
5. Клейменова Т.В. Поетика «вчительської» прози Марії Колцуняк та Івана Садового : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2014. 20 с.
6. Лист адміністрації видавництва «Українська бібліотека» до Б. Заклинського. Львів, лютий, 1937. Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. Ф.48, од. зб. 69. Арк. 9.
7. Новиков А., Троша Н., Максимчук-Макаренко С. літературні пріоритети Олександра Довженка : монографія / за ред. проф. А.О. Новикова. Суми : Видавництво Вінниченка Миколи Дмитровича, 2016. 212 с.
8. Садовий І.Ф. Безіменні плугатарі: повісті, п'єси / упоряд. та передм. Т.І. Виноградника. Київ : Веселка. Видавництво імені Олени Теліги, 2003. 591 с.
9. Шевченко З. «Україна в огні» Олександра Довженка в 11 класі. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2000. № 4. С. 18–23.